

Bendrieji metodologiniai Vytauto Kavolio kultūros sociologijos principai

ALVYDAS NOREIKA

Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Dabartinės filosofijos skyrius, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

El. paštas: alvydasn@gmail.com

Straipsnyje svarstomas Vytauto Kavolio kultūros sociologijos metodologinio sąryšingumo klausimas. Įrodinėjama, kad Kavolio kultūros sociologija, kurią sudaro vaizduojamojo meno sociologija, kultūrinė psichologija, literatūros sociologija ir civilizacijų analizė, yra sąryšinga metodologiniu požiūriu. Ją integruoja 5 bendrieji metodologiniai principai: lyginamoji istorinė analizė, normatyvinė kultūros samprata, struktūrinė analizė, tarpdisciplininis požiūris ir meno kūrinų analizė. Atsižvelgiant į tai, kad šie principai nevysiškai identiški visuose Kavolio tyrimų laukuose, aptariami ir jų pokyčiai. Teigiama, kad laikui bėgant labiausiai pasikeičia lyginamoji istorinė analizė.

Raktažodžiai: kultūra, kultūros sociologija, lyginamoji istorinė analizė, struktūrinė analizė, tarpdisciplininis požiūris, kultūralizmas

Neabejotinai vienas iškiliausių XX a. antrosios pusės lietuvių išeivių mokslininkų – Vytautas Kavolis (1930–1996). Pagrindinė Kavolio tyrimų sritis – kultūros sociologija. Kaip sociologui, mokslininkui rūpėjo ne tik kultūra pati savaime, pavyzdžiui, kas yra kultūra, kokie elementai ją sudaro, ar ji yra koherentiška, ar ne, bet ir jos santykis su socialine tikrove. Jis siekė nustatyti, kokias funkcijas kultūra atlieka socialiniame gyvenime, ir ištirti, kaip ir koku mastu įvairūs socialiniai bei kultūriniai veiksniai lemia kultūros kūrimą, jos interpretavimą bei naudojimą. Ypač daug dėmesio mokslininkas skyrė socialiniam kultūrinės kūrybos sąlygotumo klausimui.

XX a. septintojo dešimtmečio pradžioje – dešimtojo dešimtmečio viduryje Kavolis darbavosi įvairiuose kultūros sociologijos laukuose. 1962–1974 m. jis plėtojo struktūrinę funkcinę vaizduojamojo meno sociologiją, kurios pagrindą sudaro meninės išraiškos formų bei jų tobulumo sociokultūrinio sąlygotumo analizė, 1969–1971 m. – amerikiečių istorinei psichologijai (E. Frommas, Z. Barbu) artimą istorinę kultūrinę psichologiją, kurioje kultūros dinamiką siekė paaiškinti kolektyvinio emocionalumo kaita, 1970–1972 bei 1988–1992 m. – L. Goldmanno literatūros analizei giminingą literatūros sociologiją, kurioje aptarė modernizacijos proceso ir kitų sociokultūrinių veiksmų poveikį literatūros kūrinio struktūrai, ir nuo 1973 m. – civilizacijų analizę, kuri savo pagrindinėmis teorinėmis nuostatomis susijusi su amerikiečių sociologo Benjamino Nelsono civilizacijų analize¹. Kaip atskirą tyrimų lauką būtina paminėti ir lituanistines studijas. Šios studijos aukštai įvertinamos ir Lietuvoje. 1993 m. už lietuvių kultūros modernėjimo bei sąmoningumo istorijos tyrinėjimus Kavoliui paskirta Lietuvos nacionalinė kultūros ir meno premija.

Vienas didžiausių Kavolio kultūros sociologijos keblumų – jos vientisumo klausimas. Pats mokslininkas neatskleidė nei kokie teoriniai ryšiai egzistuoja tarp atskirų jo tyrimų laukų, nei kodėl kito jo moksliniai interesai. Todėl iš pirmo žvilgsnio Kavolio kultūros sociologija

¹ Visos datos nurodomos remiantis Kavolio intelektualine autobiografija (Kavolis 2000).

atrodo panaši į loginiais ryšiais nesusietų elementų mozaiką. Ši išpūdį dar labiau sustiprina ir nepakankamas atskirų jos dalių teorinių principų nušvietimas.

Iki šiol Kavolio kultūros sociologijos sąryšingumą buvo siekiama apmąstyti atskleidžiant jos pasaulėžiūrinės prielaidas. Bene plačiausiai šias prielaidas yra aptarę Leonidas Donskis (Donskis 2000a: 81–107; Donskis 2000b; Donskis 2005: 59–98) ir Arūnas Sverdiolas (Sverdiolas 2000, 2005). Donskis pabrėžia liberalizmo bei nacionalizmo poveikį Kavolio kultūros tyrinėjimams. Tuo tarpu Sverdiolas atkreipia dėmesį į egzistencialistines mokslininko mąstymo prielaidas.

Šio straipsnio tikslas – išsiaiškinti, kiek Kavolio kultūros sociologija yra sąryšinga metodologiniu požiūriu. Sprendžiant šį klausimą siekiama nustatyti bendruosius metodologinius principus, kurie išlieka per visą jos raidos laikotarpį ir galioja tiek vaizduojamojo meno sociologijoje, tiek kultūrinėje psichologijoje, tiek literatūros sociologijoje, tiek civilizacijų analizėje bei kurie savo pobūdžiu yra filosofiniai, t. y. būdingi ne tik sociologijai, bet ir kitiems socialiniams bei humanitariniams mokslams.

Straipsnyje ginama pozicija, kad Kavolio kultūros sociologijos metodologija yra sąryšinga. Ją integruoja šie bendrieji metodologiniai principai: *lyginamoji istorinė analizė, normatyvinė kultūros samprata, struktūrinė analizė, tarpdiscipliniškumas* ir *meno kūrinų analizė*. Šie principai išskirti atsižvelgiant ne tik į tai, ką Kavolis deklaravo bei darė, bet ir į tai, ką jo deklaracijos bei darbai suponuoja.

LYGINAMOJI ISTORINĖ ANALIZĖ

Savo kultūros sociologijoje Kavolis griežtai atsisako nagrinėti kultūrą, visuomenę, asmenybę ir sociokultūrinę dinamiką kaip nedalomas visumas. „Sociokultūrinės visumas“ jis skaido į sudėtinės dalis ir jas tarpusavyje lygina. Meno sociologijoje stilių bei literatūros kūrinio struktūrą mokslininkas „išnarsto“ į sudėtinius elementus ir ieško jų sąsajų su konkrečiais sociokultūriniais veiksniais, kaip antai ekonomikos ar politinės sistemos tipu. Kultūrinėje psichologijoje siekiama nustatyti konkrečių asmenybės ypatybių ir modernizacijos proceso krypčių ryšį. Civilizacijų analizėje Kavolis neigiamai vertina civilizacijų kaip visumų lyginimą, kurį jam reprezentuoja Arnoldo J. Toynbee'o bei Oswaldo Spenglerio darbai, kaip antai *Vakarų saulėlydis* (Шпенглер 1993, 2004) ir *Istorijos tyrimas* (Toynbee 1957–1958), ir lyginamąją nedidelio masto civilizacinių darinių ir procesų analizę pripažįsta vaisingiausiu civilizacijų studijų būdu. Kartu Kavolio kultūros tyrimuose „sociokultūrinių visumų“ skaidymas derinamas su istoriniu požiūriu.

Vis dėlto, laikui bėgant, Kavolio lyginamoji istorinė analizė neišvengia pokyčių. Pirmiausiai keičiasi Kavolio pozicija lyginimo tikslo atžvilgiu. Meno sociologijai ir kultūrinei psichologijai jis kelia uždavinį nustatyti, kas yra bendra ir vienodai teisinga nepriklausomai nuo vietos ir laiko. Vaizduojamojo meno sociologijoje siekiama suformuluoti universalius teiginius apie stiliaus elementų ir sociokultūrinių veiksnių priežastinį ryšį: „[...] Tais laikais aš galvojau universalios socialinio mokslo rėmuose. Universalus socialinis mokslas remiasi visur ir visada galiojančių, turinčių tą patį pobūdį kaip fizikos ar žemės traukos dėsniai priežasčių ir padarinių samprata. Tuomet buvo siekiama sukurti kaip tik tokį socialinį mokslą. Savo dailės sociologijoje ir aš bandžiau taip galvoti. Prielaida buvo ta, kad bet kurioje visuomenėje ir bet kuriuo istorijos laikotarpiu tam tikrų priežasčių padariniai bus panašūs. Sakysime, bendruomenės iširimo padarinys žmonių vaizduotės polinkiams bus panašus ir išreikštas panašiomis formomis, nepaisant to, ar jie yra budistai, ar krikščionys, modernūs vakariečiai ar XII amžiaus žmonės“ (Kavolis 2000: 22). Literatūros sociologijoje ir kultūrinėje psichologijoje norima atskleisti universalias psichologines socialinių grupių reakcijas į sociokultūrinę tikrovę

bei jos dinamiką, ypač modernizaciją. Tuo tarpu civilizacijų analizėje pagrindinis lyginimo tikslas – nustatyti tai, kas civilizacijas skiria. Mokslininkas sako: „Civilizacijų analizė skiriasi nuo intelektualinės ar meno istorijos tuo, jog ją simbolinės konfigūracijos domina tik tiek, kiek jos suteikia atskiroms civilizacijoms išskirtinius bruožus ir juos – t. y. sociokultūrinį unikalumą didžiausiu empiriškai įrodomu mastu – išreiškia“ (Kavolis 1998a: 215).

Ar minėtas lyginimo tikslo pasikeitimas reiškia, kad civilizacijų sociologijos srityje Kavolis visiškai išsėina už universalios socialinio mokslo ribų? Atsakymas į šį klausimą būtų neigiamas: ne, nereikia. Universalistinės civilizacijų analizės aspiracijos slypi Kavolio plėtojamoje sudėtingoje civilizacijos elementų, procesų ir socialinių judėjimų klasifikacijoje. Visus išskirtus elementų, procesų ir socialinių judėjimų tipus mokslininkas traktuoja kaip *universalias civilizacines kategorijas*. Pagal jį, šios kategorijos iš esmės nėra svetimos bet kuriai civilizacijai. Civilizacijos skiriasi tik jų išsidėstymu bei ryškumu. Pavyzdžiui, to paties tipo elementai vienos civilizacijos organizacijoje gali užimti pagrindinę vietą, o kitos organizacijoje gali būti nustumti į periferiją. Tam tikru konkrečiu istoriniu momentu kai kurių tipų elementai gali būti netgi išstumti iš civilizacijos organizacijos. Tačiau net ir tokiu atveju jie egzistuoja kaip galimybė, kuri anksčiau ar vėliau gali būti realizuota.

Antra, pasikeičia požiūris į patį lyginimo būdą. Vaizduojamojo meno sociologijoje lyginami atskiri stiliaus elementai ir nekeliamas klausimas, kaip iš jų susidaro visuma, stilius. Kultūrinėje psichologijoje ir literatūros sociologijoje dėmesys į visumą atkreipiamas, tačiau tai niekaip neatsiliepia pačiam lyginimo būdai. Kavolis laikosi ankstesnės pozicijos, kad lyginant atskirus elementus, šiuo atveju asmenybės sistemos ir literatūros kūrinio struktūros dalis, nebūtina juos sieti su visuma, t. y. atsižvelgti į tai, kokią vietą jie užima asmenybės sistemoje ar literatūros kūrinio struktūroje. Tuo tarpu civilizacijų analizėje pabrėžtinai reikalaujama, kad tiriant nedidelio masto civilizacinius darinius bei procesus būtų nagrinėjamas ir jų ryšys su didesnio masto civilizaciniais dariniais bei procesais, tarp jų ir su civilizacija kaip visuma. Tokio lyginimo įgyvendinimo strategiją Kavolis apibūdina taip: „[...] Pasirenkamas reikšmingas vienos civilizacijos elementas, žiūrima, kokią vietą jis užima bendrojoje tos civilizacijos organizacijoje, svarstomi jo pokyčiai laike, tiriama, kokį poveikį jis daro įvairiems socialiniams kontekstams, o po to kitoje civilizacijoje ieškoma tokio elemento, kuris galėtų būti laikomas jo analogu“ (Kavolis 1980: 4).

Trečia, pasikeičia Kavolio požiūris į priežastinio aiškinimo taikymo ribas. Vaizduojamojo meno sociologijoje autorius laikosi pozicijos, kad neegzistuoja jokių priežastinio aiškinimo taikymo ribų, ir konstruoja vien priežastinius aiškinimus. Tuo tarpu kultūrinėje psichologijoje, literatūros sociologijoje ir civilizacijų analizėje aiškinimo taikymo sfera apribojama. Toks apribojimas atveria galimybę naudoti aprašymą ne kaip priemonę, t. y. pasirengimą aiškinimui, o kaip tikslą savaime. Ir šia galimybe pilnai pasinaudojama civilizacijų analizėje, kurioje aprašymui skiriama išskirtinė vieta: „Iš tikrųjų sociologijai dabar skubiai reikia įgyti sugebėjimą adekvačiai aprašyti simbolines individualaus ir kolektyvinio patyrimo, *pakankamai jautraus išreikšti nuolatos vykstančius jų pokyčius, sąveikas ir konfliktus*, struktūras. Tik reikiamas simbolizacijos procesų istorijoje – ir lyginamojoje perspektyvoje – supratimas gali pateikti jų paaiškinimą, – arba pasitarnauti jam kaip būtinas pagrindas“ (Kavolis 1998b: 72).

Būtina pažymėti, kad vaizduojamojo meno sociologijoje Kavolis naudoja vieną iš kaulinio aiškinimo atmainų – *statistinę analizę*. Atsižvelgdamas į turimų faktų kiekį, mokslininkas suformuluoja daugybę nevienodo patvirtintumo laipsnio hipotezių apie priežastinį konkrečių stiliaus elementų ir sociokultūrinių veiksnių ryšį. Kiekvienu atveju tiksliai nurodoma, koks yra hipotezių patvirtintumo laipsnis.

NORMATYVINĖ KULTŪROS SAMPRATA

Kavolio kultūros sampratai neabejotiną įtaką turi amerikiečių struktūrinio funkcionalizmo atstovo Talcotto Parsono požiūris į kultūrą. *Kultūra* Parsonsiui yra viena iš *veiksmo sistemos*, kuria gali būti ir atskiras individas, ir jų grupė, posistemė. Be jos, į šią sistemą įeina dar trys posistemės – *socialinė sistema*, *asmenybės sistema* ir *besielgiantis organizmas* (*behavioral organism*). Kultūros santykis su kitomis veiksmo sistemos posistemėmis yra dvejopas. Viena vertus, kultūra iš dalies yra kitų posistemų dalis. Socialinėje sistemoje kultūra institucionalizuota normų ir vertybių pavidalu, o asmenybės sistemoje ji internalizuota individo. Antra vertus, kultūra yra savarankiška posistemė. Kultūros savarankiškumą lemia jos simbolinis pobūdis. Ji yra simbolių sistema, sudaryta iš keturių posistemų – *kognityvinių simbolių*, *ekspresyvinių simbolių*, *vertybinių orientacijų normų* ir *religijos sistemos*. Šios posistemės skiriasi savo atliekamomis pagrindinėmis funkcijomis. Kognityvinių simbolių sistema (pvz., mokslas) pirmiausia reguliuoja pažintinį veikėjo santykį su aplinka, o ekspresyvinių simbolių sistema – emocinį santykį su aplinka. Pagrindinė vertybinių orientacijų normų sistemos funkcija – spręsti orientacijų konfliktus ir nurodyti, kuriai iš konfliktuojančių orientacijų teikti pirmenybę. Atsižvelgiant į tai, kokius konfliktus – kognityvinius, ekspresyvinius ar vertybinius – sprendžia, vertybinių orientacijų normos skirstomos į kognityvines, vertinamąsias (*appreciative*) ir moralines normas. Religija atlieka pasaulėžiūros funkciją. Ji bendriausiais bruožais apibrėžia atsakomybės ir tikrovės pagrindus. Būtina pažymėti, kad, kritikuodamas visuminę antropologinę kultūros sampratą – kultūra yra visa, kas sukurta žmogaus, – kaip pernelyg neapibrėžtą, Parsonsas kultūrą atriboja ne tik nuo socialinės struktūros, bet ir nuo materialinės kultūros, ir ją tapatina tik su dvasine kultūra bei natūralia kalba.

Bendrąją Kavolio poziciją kultūros atžvilgiu galima išreikšti taip: kultūra – tai normatyvinę galią turinčių simbolių (ištartų žodžių, tekstų, piešinių ir pan.) rinkinys. Įkūnydami sąmonės (mąstymas, suvokimas, emocionalumas) ir elgesio orientavimo būdus, simboliai suteikia kryptį ir sąryšingumą individų gyvenimui. Be jų gyvenimas virstų chaotišku pojūčių, emocijų ir veiksmų srautu. Bene ryškiausiai Kavolio požiūris į simbolių reikšmę individų gyvenime atsiskleidžia jo *anomijos* sampratoje. Anomiją mokslininkas apibrėžia kaip simbolių normatyvinės galios sumažėjimą: „Visuomenė, kaip tvirtina anomijos teorija, besikeičiančiai daliai jos narių gali pasirodyti nepakankamai tekstuali. Anomiškas individas – tai kritikas, kuris smerkia visa tai, ką jis žino apie savo visuomenės tekstus, kurie yra nepakankamai patikimi. Tačiau toks vertinimas gali priklausyti nuo patikimų tekstų, kuriuos galima aptikti jo aplinkoje, žinojimo stygiaus; pastaruoju atveju esminis anomijos teorijos klausimas nesiskiria nuo kultūros apykaitos tyrimų: kas trukdo patikimų tekstų perdavimą ir priėmimą, jeigu jie reikalingi tam, kad atsirastų patyrimo rišlumas, kitaip sakant, aiškumas, ryškumas ir kryptingumas?“ (Kavolis 1998c: 18).

Parsono įtakoje kultūrą Kavolis atriboja nuo materialinės kultūros. Per visą savo kūrybos laikotarpį mokslininkas nepripažįsta, kad materialinės kultūros produktai gali turėti kokią nors normatyvinę reikšmę. Tuo jis esmingai skiriasi nuo rusų kilmės amerikiečių sociologo Pitirimo A. Sorokino. Sorokinas kritikuoja kultūros dalijimą į materialinę ir dvasinę kultūrą kaip nepagrįstą ir pritaria visuminei kultūros sampratai. Jis rašo: „Pačia plačiausia prasme ji (kultūra – A. N. past.) yra visko, ką sukūrė ar pakeitė sąmoningai ar nesąmoningai veikdami du ar daugiau tarpusavyje sąveikaujantys ar lemiantys vienas kito elgesį individai, bendra suma“ (Sorokin 1970: 2). Šiuo atveju kultūra apima ne tik mokslą, filosofiją, religiją, meną, techniką bei pagamintus produktus, bet net ir kaulus bei pelenus, rastus archeologui atkasus priešistorinės genties stovyklavietę.

Sorokinas turi realų pagrindą abejoti kultūros skaidymo į dvasinę ir materialinę kultūrą pagrįstumu. Mat neįmanoma aiškiai ir nedviprasmiškai nubrėžti ribą tarp dvasinės ir materialinės kultūros: kaip dvasinė kultūra turi materialų aspektą (egzistuoja knygų, paveikslų ir t. t. pavidalu), taip ir materialinės kultūros objektai turi vertybinį aspektą. Kitaip sakant, ir materialinės kultūros objektai gali atlikti, ir neretai atlieka, normatyvinę funkciją. Pvz., savo knygoje *Disciplinuoti ir bausti* Michelis Foucault parodo, kaip, formuojantis disciplinarinei visuomenei, atsiranda pastatai, atliekantys disciplinavimo funkciją. Kalėjimų, kareivinių, ligoninių, dirbtuvių ir mokyklų erdvės suplanuojamos taip, kad juose esantys žmonės jaustųsi nuolat stebimi ir dėl to elgtųsi taip, kaip iš jų reikalaujama. Prancūzų mokslininkas rašo: „Disciplinarinę erdvę linkstama padalinti į tiek dalelių, kiek joje yra skirstytinų kūnų ar elementų. Reikia atsisakyti neapgalvoto paskirstymo, kai individai nežinia kur dingsta, padrikai cirkuliuoja, sukepa į nenaudingus ir pavojingus krešulius; naudoti kovos su dezertyravimu, valkatavimu, gaujomis taktiką. Stengiamasi nustatyti, kas yra po ranka ir ko nėra, žinoti, kur ir kaip galima rasti vieną ar kitą individą, užmegzti naudingus ryšius, nutraukti nereikalingus, kiekvieną akimirką prižiūrėti kiekvieno elgesį, jį įvertinti, sankcionuoti, pasverti privalumus arba nuopelnus. Taigi šia procedūra norima individus pažinti, valdyti ir panaudoti. Disciplina sukuria analitinę erdvę“ (Foucault 1998: 174). Todėl neįtraukdamas materialinės kultūros į kultūros sampratą Kavolis pastarąją pernelyg susiaurina.

Kavolio požiūris į kultūros ir socialinės struktūros santykį laikui bėgant kito. Meno sociologijoje ir kultūrinėje psichologijoje kultūros ir socialinės struktūros santykį mokslininkas apibrėžia taip pat kaip ir Parsonsas. Kaip pažymi amerikiečių neofunkcionalizmo atstovas Jeffrey A. Alexanderis (Alexander 1991: 4), Parsonsas balansuoja tarp dviejų kraštutinių pozicijų – *kultūralizmo*, pagal kurį socialinė struktūra yra kultūros projekcija, ir *mechanicizmo*, kuris pirmenybę teikia socialinei struktūrai, o ne kultūrai. Jis teigia kultūros pirmumą socialinės struktūros atžvilgiu – kultūra kontroliuoja socialinę struktūrą – ir kartu išsaugo jų skirtingumą. Amerikiečių sociologo požiūriu, jos yra skirtingos, viena į kitą nesuvedamos analitinės sistemos.

Kavolis pritaria Parsonsiui ne tik dėl to, kad kultūra ir socialinė struktūra yra dvi skirtingos analitinės sistemos, bet ir dėl to, kad kultūra yra pirmesnė socialinės struktūros atžvilgiu. Pritariamas požiūris į tai, kad kultūra kontroliuoja socialinę struktūrą, bene ryškiausiai atiskleidžia Kavoliui sprendžiant klausimą, kokie veiksniai – kultūriniai ar socialiniai – stipriau lemia vaizduojamojo meno stilių. Atsakydamas į šį klausimą, pirmenybę jis teikia kultūriniais veiksniais. Kavolis rašo: „Nors socialinės sąlygos tikrai lemia meninę išraišką bei prisideda prie kultūrinių orientacijų apibrėžimo, bet pasirodo, kad kai socialinės sąlygos ir kultūrinės orientacijos tarpusavyje nedera, pastarosios, greičiausiai, turi daugiau įtakos apsprendžiant meninės išraiškos formas. Kadangi kultūrinės orientacijos negali būti pilnai kildinamos iš socialinių sąlygų, jos atrodo esančios ne tik svarbesni *tiesiogiai veikiantys* veiksniai, bet ir, kol kas neišaiškintu mastu, reikšmingesni *pirminiai* veiksniai“ (Kavolis 1968: 194–195).

Civilizacijų analizėje Kavolis užima stiprią kultūralistinę poziciją kultūros ir socialinės struktūros santykio atžvilgiu. Socialinė struktūra jam yra kultūros projekcija. Mokslininkas rašo: „Ieškant socialinės organizacijos ir simbolinių sistemų pamato gali praversti civilizacinių konstrukcijų sąvoka. Civilizacines konstrukcijas galėtume apibūdinti kaip istorinei civilizacijai esmingas simbolines konfigūracijas, kurios savame socialiniame kontekste būtų laikomos aktyviomis jėgomis“ (Kavolis 1998d: 155–156). Socialinė struktūra, pagal Kavolį, nuo kultūros skiriasi tik tuo, kad nėra tikslus jos atspindys: „Tačiau socialinės veiklos bei visuomeninės organizacijos modeliai [...] yra dalinės civilizacinių konstrukcijų išraiškos ar iškraipymai. Vis

dėlto jie yra dalinės bendrųjų tekstų išraiškos tiek, kiek yra jų situacinis pritaikymas, civilizacinių konstrukcijų (ar jų fragmentų, o kartais tik blyškių jų prisiminimų) priderinimas prie praktinių reikmių. Visuomenė tėra nepilna simbolinė konstrukcija [...]“ (Kavolis 1998d: 156).

Baigiant aptarti bendrąją Kavolio kultūros sampratą būtina pažymėti, kad kultūrai mokslininkas priskiria tik tokius simbolinius darinius, kurie „persmelkia“ tiek dvasinės kultūros kūrinius bei natūralią kalbą, tiek individų sąmonę bei elgesį, tiek socialinę struktūrą. Neinternalizuoti ir neinstitucionalizuoti, o tik dvasinės kultūros kūriniuose išreikšti simboliniai dariniai negali būti laikomi kultūra tikrąja to žodžio prasme. Kavolis rašo: „Už socialinės struktūros kultūra savarankiškai egzistuoja tik kaip kūrybinės vaizduotės eksperimentai“ (Kavolis 1995a: i–ii).

Iš Kavolio kultūros, kaip normatyvinę funkciją atliekančių simbolių visumos, sampratos seka keletas svarbių metodologinių išvadų. Pirmą, materialinės kultūros produktai, kaip neatliekantys normatyvinės funkcijos, netirti. Antra, analizuotini tik tie dvasinės kultūros kūriniai ir tik tie jų aspektai, kurie atlieka sąmonės ir elgesio orientavimo funkciją tam tikrai grupei individų bei yra institucionalizuoti socialiniame gyvenime. Trečia, kultūros, kaip normatyvinę funkciją atliekančių simbolių visumos, samprata sudaro prielaidas tyrimus plėtoti trimis kryptimis – nagrinėti simbolinį, institucionalizuotą ir internalizuotą kultūros aspektus. Iš šių krypčių Kavolis teikia pirmenybę simbolinio kultūros aspekto analizei. Pagal jį, tik tinkamai ištyrus kultūros simbolizmą įmanoma adekvačiai suprasti, kaip kultūra funkcionuoja socialinės tikrovės ir asmenybės lygmenyje.

STRUKTŪRINĖ ANALIZĖ, TARPDISCIPLINIŠKUMAS IR MENO KŪRINIŲ ANALIZĖ

Kultūros tyrimus galima plėtoti trimis kryptimis – analizuoti arba kultūros kūrinių turinį, arba struktūrą, arba abu kartu. Nors Kavolis pasisako už abiejų kultūros aspektų tyrimą, tačiau struktūros analizei jis teikia sąlyginai didesnę reikšmę. Bene intensyviausiai struktūra tiriama meno sociologijoje. Vaizduojamojo meno sociologijoje Kavolis analizuoja iš esmės vien meninės išraiškos formas ir jų tobulumo pokyčius istorijos eigoje. Tuo tarpu literatūros sociologijoje jo dėmesys nuo meninės išraiškos formų nukrypsta prie prasminės literatūros kūrinių struktūros.

Struktūrinei analizei išskirtinę vietą civilizacijų tyrimuose užtikrina Kavolio plėtojamas požiūris į civilizacijos sąryšingumą, jos tapatybę ir civilizacinę dinamiką. Spręsdamas civilizacijos integracijos klausimą daugiausia dėmesio mokslininkas skiria struktūriniam jos sąryšingumui. Toks sprendimas grindžiamas tuo, kad civilizacija integruota ne tiek prasminiu, kiek struktūriniu požiūriu. Struktūrinį civilizacijos sąryšingumą užtikrina *santykio formos* (*forms of relation*) bei *teorijos ir praktikos artikuliacijos būdai* (*theory-practice articulations*). Santykio formos – tai struktūrinių ryšių modeliai, kurie reikšmes sujungia į simbolines konstrukcijas, o šias – į didesnes simbolines konfigūracijas. Santykio formos bei atitinkamas jų išsidėstymas civilizacijos organizacijoje, „konsteliacija“, užtikrina tik simbolinės organizacijos sąryšingumą. Tačiau civilizacija turi ne tik simbolinę, bet ir socialinę organizaciją. Šių dviejų organizacijų sąryšingumą užtikrina *teorijos-praktikos artikuliacijos būdai*, kurie yra konkrečiose civilizacijose nusistovėję simbolinių konstrukcijų įgyvendinimo socialinėje tikrovėje modeliai. Užtikrindami civilizacijos organizacijos sąryšingumą santykio formų „konsteliacija“ bei teorijos-praktikos artikuliacijos būdai taip pat sudaro ir civilizacijos tapatybės pagrindą. Civilizacija išsaugo savo tapatybę tol, kol išlieka jos struktūrinės integracijos principai. Struktūrinės integracijos principų samprata Kavoliui pasitarnauja ir apibrėžiant civilizacinę dinamiką. Pagal jį, santykio formų ir teorijos-praktikos artikuliacijos būdų kaitos procesai

sudaro civilizacinės dinamikos pagrindą. Tokiu būdu struktūrinė analizė Kavolio civilizacijų studijose yra reikšmingas civilizacijos bei jos dinamikos tyrimo būdas.

Kultūros sociologija yra „paribio“ disciplina. Ji savyje derina mažiausiai dviejų kitų disciplinų – kultūrologijos, ar amerikietiška kontekste antropologijos, ir sociologijos – sąvokas, prielaidas ir principus. Todėl pati disciplinos logika vertė Kavolį naudotis įvairių mokslų ištekliais. Štai socialinių vaizduojamojo meno tyrimų metodologiją autorius kuria derindamas menotyros, sociologijos ir socialinės psichologijos idėjas. Kavolio kultūros sociologijoje tarpdiscipliniškumas pasireiškia dvejopai. Joje siekiama pasinaudoti ne tik įvairių mokslų teoriniais ištekliais, bet ir sukauptais duomenimis. Konkrečios Kavolio tyrimų sritys skiriasi tuo, kuo labiau siekiama pasinaudoti – teoriniais ištekliais ar duomenimis. Bene labiausiai įvairių mokslų sukauptais duomenimis naudojamosi vaizduojamojo meno sociologijoje. Iškeltos hipotezės apie stiliaus elementų ir sociokultūrinių veiksnių priežastinį ryšį grindžiamos duomenimis, paimtais iš sociologijos, meno istorijos, kultūrinės antropologijos ir eksperimentinės psichologijos srities. Tuo tarpu civilizacijų analizėje labiau domimasi įvairių disciplinų teoriniais ištekliais. Su pastaraisiais Kavolio santykis dvejopas. Viena vertus, juos mokslininkas panaudoja kaip medžiagą savo bendrosios civilizacijos teorijos kūrimui. Antra vertus, autorius siekia visus humanitarinius ir socialinius mokslus panaudoti kaip priemonę tirti civilizacijas. Įgyvendinant tokį užmojį neišvengiamai susiduriama su klausimu, kaip suvaldyti tokią didžiulę metodologinę įvairovę taip užtikrinant rezultatų sistemiskumą. Šį klausimą autorius sprendžia dviem būdais. Pirma, visus metodus subordinuoja civilizacijų analizės metodui. Antra, visus humanitarinius ir socialinius mokslus Kavolis siekia integruoti pasitelkdamas daugiapakopį civilizacijos organizacijos modelį. Pagal jį, kiekviena disciplina su joje egzistuojančia pozicijų įvairove privalo tirti tam tikrą civilizacijos elementą ar lygmenį.

Plėtodamas kultūros tyrimų metodologiją Kavolis neišvengiamai susiduria ne tik su tyrimo būdo pasirinkimo, bet ir su šaltinių atrankos klausimu. Į šį klausimą mokslininkas atsako kaip tradicinis humanitaras. Pirmenybę jis teikia meno kūrinų analizei. Ir tai pasakyтина ne tik apie vaizduojamojo meno ar literatūros sociologiją, kur pagal pačią subdisciplinos logiką tai privalu daryti, bet ir apie kultūrinę psichologiją bei civilizacijų analizę. Pavyzdžiui, kultūrinėje psichologijoje sprendžiamas klausimą, kokius šaltinius rinktis analizuojant modernizacijos poveikį asmenybei, Kavolis rašo: „[...] Pirminiais duomenų šaltiniais naudosis šiuolaikinės asmenybės įvaizdžius, kuriuos pateikia avangardistinė literatūra ir menas, bei pastebėjimus apie asmenybės bruožus, plačiai paplitusius tarp pažengusiose industrinėse visuomenėse gyvenančių žmonių“ (Kavolis 1995b: 51). Tą pačią nuostatą mokslininkas patvirtina ir civilizacijų analizėje atsirinkdamas šaltinius, reikalingus civilizacinių savivokos modelių tyrimui: „Autobiografijos yra lemiami dokumentai civilizaciniam-analitiniam požiūriui į savąjį „aš““ (Kavolis 1998b: 36).

Nepaisant to, kad meno kūrinų analizė išlieka prioritetine tyrimų kryptimi, Kavolio pozicijoje dėl šaltinių atrankos galima pastebėti dvi naujoves. Pirma, pasikeičia požiūris į profesionalųjį elitinį meną. Vaizduojamojo meno sociologijoje, kultūrinėje psichologijoje ir literatūros sociologijoje iš esmės analizuojami vien elitinio meno kūriniai. Tuo tarpu civilizacijų analizėje pirmenybė teikiama neelitinio meno tyrimui. Turėdamas mintyje autobiografijas, Kavolis rašo: „Mes turime tik „rimtąją kultūrą“, kuri galėtų mums atskleisti netgi plačiausiuose šiuolaikinių visuomenių sluoksniuose vykstančius kultūrinius pokyčius, ir galime tik klausti, kiek ir kokiais aspektais rimtoji kultūra tiems platesniems pokyčiams suteikia formą. Taip suprantama rimtoji kultūra apima sąžiningas žmonių, kurie nėra profesionalūs kultūros kūrėjai, pastangas įprasminti savo patirtį. Galų gale būtent šiuo informacijos šaltiniu – ne

vien „aukštąją kultūrą“ tradicine prasme, ir juo labiau ne „masinę kultūrą“ – privalo remtis dvidešimtojo amžiaus (kaip ir visų kitų laikų) kultūros analitikas“ (Kavolis 1998: 124–125). Antra, kultūrinėje psichologijoje ir civilizacijų analizėje, ypač pastarojoje, pabrėžiama ne tik meno, bet ir populiarios religinės literatūros, „mitologijos“, reikšmė. Turėdamas mintyje civilizacinius maištingo elgesio modelius Kavolis rašo: „Įdomiau ir analitiniu požiūriu naudingiau prieiti prie blogio sąvokos pasitelkus ne apibrėžtas normatyvines formuluotes, o mitologiją ir literatūros tradicijas, kur blogis išnyra visu savo „kūnu ir krauju“ (ar bent jau mitologiniu literatūriniu kūnu ir krauju)“ (Kavolis 1998a: 216).

IŠVADOS

Atliktas tyrimas patvirtino straipsnio pradžioje iškeltą prielaidą, kad metodologiniu požiūriu Kavolio kultūros sociologija yra sąryšinga. Iš tikrųjų, ją integruoja 5 bendrieji metodologiniai principai: *lyginamoji istorinė analizė, normatyvinė kultūros samprata, struktūrinė analizė, tarpdisciplininis požiūris ir meno kūrinių analizė*. Taip pat tyrimas atskleidė, kad minėti bendrieji principai nevisiškai identiški visose Kavolio kultūros sociologijos dalyse. Bene labiausiai vaizduojamojo meno sociologija, kultūrinė psichologija, literatūros sociologija ir civilizacijų analizė skiriasi jose taikoma lyginamąją istorinę analizę. Jose lyginamajai istorinei analizei keliami skirtingi tikslai, priežastinio aiškinimo taikymui nubrėžiamos nevienodos ribos bei pasirenkami skirtingi nedidelio masto kultūros elementų ir procesų lyginimo būdai.

Gauta 2008 12 22

Priimta 2009 01 06

Literatūra

1. Alexander, C. Jeffrey. 1991. „Analytic debates: understanding the relative autonomy of culture“, in *Culture and Society. Contemporary Debates*, eds. Jeffrey C. Alexander, S. Seidman. Cambridge: Cambridge University Press, 1–27.
2. Donskis, L. 2000a. *The End of Ideology and Utopia? Moral Imagination and Cultural Criticism in the Twentieth Century*. New York: Peter Lang.
3. Donskis, L. 2000b. „Vytautas Kavolis – visuomenės ir kultūros kritikas“, in *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*, sud. R. Kavolienė, D. Kuolys. Vilnius: Baltos lankos, 194–219.
4. Donskis, L. 2005. *Tapatybė ir laisvė. Trys intelektualiniai portretai*. Vilnius: Versus Aureus.
5. Foucault, M. 1998. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*. Vilnius: Baltos lankos.
6. Kavolis, V. 1968. *Artistic Expression – A Sociological Analysis*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
7. Kavolis, V. 1980. „Romanticism and Taoism: The planes of cultural organization“, *The Comparative Civilizations Review* 5: 1–32.
8. Kavolis, V. 1995a. *Civilization Analysis as a Sociology of Culture*. Lewiston, Queenston, Lampeter: The Edwin Mellen Press.
9. Kavolis, V. 1995b. „Psichokultūriniai atsakai į modernizaciją“, in Kavolis, V. *Kultūrinė psichologija*. Vilnius: Baltos lankos, 49–96.
10. Kavolis, V. 1998a. „Maišto modeliai“, in Kavolis, V. *Civilizacijų analizė*. Vilnius: Baltos lankos, 215–241.
11. Kavolis, V. 1998b. „Savojo „aš“ istorijos, socialumo žemėlapiai“, in Kavolis, V. *Civilizacijų analizė*. Vilnius: Baltos lankos, 29–151.
12. Kavolis, V. 1998c. „Civilizacijos analizė kaip kultūros sociologija“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2: 9–20.
13. Kavolis, V. 1998d. „Struktūra ir energija: civilizacijų analizės perspektyvos link“, in Kavolis, V. *Civilizacijų analizė*. Vilnius: Baltos lankos, 153–182.
14. Kavolis, V. 2000. „Nuo dailės sociologijos iki moralinių kultūrų“, in *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*, sud. R. Kavolienė, D. Kuolys. Vilnius: Baltos lankos, 15–31.

15. Sorokin, Pitirim A. 1970. *Social & Cultural Dynamics. A Study of Change in Major Systems of Art, Truth, Ethics, Law and Social Relationships*. Boston: Porter Sargent Publisher.
16. Sverdiolas, A. 2000. „Vytauto Kavolio kultūros filosofija“, in *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*, sud. R. Kavolienė, D. Kuolys. Vilnius: Baltos lankos, 51–93.
17. Sverdiolas, A. 2005. „Kam literatams Vytautas Kavolis“, in *Vytautas Kavolis: Humanistica vs liberalia*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 14–26.
18. Toynbee, Arnold J. 1957–1958. *A Study of History*. Abridgement by D. C. Somervell. Vol. I–II. New York and London: Oxford University Press.
19. Шпенглер, О. 1993. *Закат Европы*. Т. 1. Москва: Мысль.
20. Шпенглер, О. 2004. *Закат Европы*. Т. 2. Москва: Айрис-пресс.

ALVYDAS NOREIKA

The general methodological principles of Vytautas Kavolis' sociology of culture

Summary

The article deals with the problem of methodological coherence of Vytautas Kavolis' sociology of culture. It is argued that Kavolis' sociology of culture is methodologically coherent. It is integrated by the following general methodological principles: *comparative-historical analysis, normative conception of culture, structural analysis, interdisciplinary approach and analysis of works of art*. Regarding the fact that the general principles are not identical in all branches of Kavolis' sociology of culture, their changes are discussed, too. It is argued that changes of comparative-historical analysis are most significant.

Key words: culture, sociology of culture, comparative-historical analysis, structural analysis, interdisciplinary approach, culturalism